

ATATÜRK VE KÜLTÜR REFORMU

CAHİT KAVCAR*

Çok yönlü bir devlet adamı ve büyük bir asker olan Atatürk'ün önemli bir yönü de kültür adamı oluşudur. O'nun üzerine titrediği tam bağımsızlığın temel öğeleri arasında kültürel bağımsızlık ayrı bir yer tutuyordu. Hemen belirtelim ki, Kemalizm diye de anılan Atatürkçülüğün temel ilkesi "tam bağımsızlık", genel hedefi de "çağdaşlaşma"dır.

Her yönüyle çöküntüye uğrayıp yıkılan bir imparatorluğun kalıntılarından bağımsız ve çağdaş bir millet yaratan, tam bağımsızlığı ve millî gururu her şeyin üstünde tutan ve ezilen toplumlar için gerçek bir ışık olan Büyük Önder'i çok iyi tanımak ve tanıtmak zorundayız. Onun eşsiz kişiliğinin çeşitli yönleri üzerinde sık sık durma gereğini duyuyoruz, sadece bir borç ödeme ve bağlılık duygusundan ileri gelmiyor. O büyük kaynaktan günümüz için yeni güçler, yeni esinler almak gerekiyor. Çünkü onun yaptıkları, yazısından giyimine, laiklikten kadın haklarına kadar milletimizin kafa yapısını temelden değiştirip çağdaşlaştırmayı amaçlayan köklü bir kültür atılımıdır.

"Zafer amaç değil, araçtır. Her zafer bir sonrakinin aracıdır ve asıl olan fikridir!" diyen Atatürk'ün bütün yeniliklerinden güttüğü temel düşünce, değişmez amaç "çağdaşlık"tır. Onun çağdaşlık kavramına verdiği büyük önem, Ülkemiz için değerini bugün de sürdürmektedir. Daha 1907 yılında genç bir kurmay subayken, yani Kurtuluş Savaşından çok önceleri, geleceğe dönük köklü tasarılarını şöyle dile getiriyor:

"Kadın ve erkek arasındaki farklar silinerek yeni bir sosyal düzen kurulmalıdır. Batı medeniyetine girmemize engel olan yazıyı atarak, Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle batılılara uymalıyız. Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır."¹ Görüldüğü gibi, böylesine inançlı ve ileri görüşlü bir önder var karşımızda.

Atatürk'ün Kültür Tanımı

Günümüzde Sosyoloji açıkça gösteriyor ki, kültür ile medeniyet birbirlerinden çok ayrı iki kavram olarak düşünülemez. Atatürk Onuncu Yıl

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

¹ *Cumhuriyet*, 18.7.1948.

Nutkunda, “Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız!” diyerek, bu bilimsel gerçeği daha o zaman sevgili milletine bildirmişti. Kültür yaşama biçimini, medeniyet ise yaşama düzeyini içerir. İlki daha çok niteliği, ikincisi niceliği anlatır ve bunlar birbirinden soyutlanamaz, biri ötekini bütünlür.

Atatürk kültürü şöyle tanımlıyor: “Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti kültürden ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Kültür ne demektir tarif edeyim:

A) Bir insan toplumunun, devlet hayatında,

B) Fikir hayatında, yani ilimde, sosyolojide ve güzel sanatlarda,

C) İktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticaretle, kara, deniz ve hava ulaştırıcılığında yapabildiği şeylerin toplu sonucudur. ... Medeniyet kültürden başka bir şey değildir.”²

Kültür Politikasının Boyutları

Atatürk’ün kültür politikasının temel öğelerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Öğretim Birliği. Bu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile gerçekleşmiştir ve Cumhuriyet’in ilk büyük kültür atılımıdır.

2. Çağdaş hukuk sistemine geçiş. Şeriat hukukunun yerini modern hukuk düzeni ve medenî kanun alır.

3. Kadın hakları. Böylece kadınlara siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik haklar kazandırır.

4. Yazı Reformu yani yeni Türk alfabesinin kabulü. Yeni harfler, herkese ulaşabilen, kolay, kullanışlı bir kültür aracıdır.

5. Dil Reformu. Böylece Türk dilinin öz kaynaklarına dönmesi, yoğun çalışmalarla zenginleşmesi sağlanıyordu. Bu amaçla Türk Dil Kurumu kuruldu (1932).

6. Modern tarih anlayışı. Türk tarihinin öz kaynaklarına yönelik başlar. Böylece millî bilinç ağırlık kazanır ve bu amaçla da Türk Tarih Kurumu kurulur (1931).

7. Kültür ve eğitimde halkçılık. Bu temel anlayış doğrultusunda okullaşma hız kazanır, “Millet mektepleri”, halkevleri ve halk odaları açılır, çok yönlü kültürel çalışmalar yapılır.

² Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 2. Baskı, s. 278-79.

8. Laik Kültüre aykırı eski kurumların (medreseler, tarikatler, tekke ve zaviyeler) kapatılması, kaldırılması.

9. Bilime önem verme. Dogmatik düşünce yerine bilim ve bilimsel düşünce ön plâna alınır, en gerçek yol gösterici olarak bilim kabul edilir.

10. Güzel sanatlara önem verme. Bu konuda da tabular yıkılır, sanatın her çeşidine ve sanatçıya büyük değer verilir, kültür ve sanat kurumlarının açılır.

Şimdi, on madde halinde sıraladığımız ve çoğu iç içe olan bu kültürel yenilikleri biraz daha açmaya ve açıklamaya çalışalım.

Eğitim ve Öğretimde Gelişmeler

19. yüzyılın başına gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğunda, devletin genel bir eğitim politikası yoktu. Müslüman halk için açılan medreselerle mahalle mekteplerindeki eğitim ve öğretim dinle ilgiliydi. Medreselerde öğretim dili olarak Arapça kullanılıyor, tarih, coğrafya, fen bilimleri, felsefe gibi dersler, en önemlisi de Türkçe okutulmuyordu.

Bu eğitim tarzının, toplumun ihtiyaçlarını karşılamadığı giderek anlaşılıyordu. Hele ordunun ihtiyaçları için yeni okullar gerekiyordu. Böylece bir yanda modern eğitim yapan yeni tip okullar bulunurken, öte yanda eski tip okullar çalışmalarını sürdürüyordu. Bu ikilik Cumhuriyet dönemine kadar sürer.

Türkiye Cumhuriyeti, millî, demokratik ve laik bir devlet temeline dayanıyordu. Eğitim ve öğretimin de bu nitelik ve özelliklere göre oluşup yürütülmesi gerekiyordu. Atatürk, yeni Türk insanının yetişmesini sağlamak için bütün gücüyle çırpınıyor, bunu da en çok eğitimden bekleyerek şöyle diyor:

“En önemli nokta, eğitim işidir. Eğitimidir ki bir ulusu ya özgür, bağımsız, ünlü ve yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da tutsaklığa ve yoksulluğa sürükler”.

Yeni eğitim düzeninin esasları şöyle sıralanabilir:

1. Bütün eğitim kurumları tek bir örgüt tarafından yönetilmelidir.
2. Eğitim programlarımız, milletimizin o günkü durumuna, toplum yaşayışımızın ve çağın gereklerine tam anlamıyla uygun olmalıdır.
3. Eğitim ve öğretimde temel ilke, insanlarımızı her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığını ve millî değerleri koruma yolunda yetiştirmek olmalıdır.

4. Öğrenim çağı dışında kalan ve eğitim görmeyen vatandaşlarımız, en kolay kullanılabilir araçlarla eğitimin nimetlerinden yararlandırılmalıdır.

5. Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı, millî demokratik ve laik düşünceli yurttaşlar yetiştirmektir. Bunun için de, pedagojik yöntem ve araçlarımız yerleştirilmeli, düzeltilmelidir.

6. Eğitimin bütün kademeleri erkekler için olduğu gibi, kızlar için de tam olarak açık olmalıdır. Eğitimde cinsiyet ayrılığına göre kabul edilmiş bütün yöntem ve kurallar kaldırılmalıdır.³

Görüldüğü gibi, yepyeni bir eğitim-öğretim anlayışıyla karşı karşıyayız. Gerçekten, Cumhuriyet'le birlikte Türk milletinin ve ülkenin temel ihtiyaçları göz önünde tutularak eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak, ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar tüm eğitim-öğretim kurumları yeniden ele alınır. Özellikle, yeni tip yüksek okullar açılır. Darülfünun kapatılarak 1933 yılında İstanbul Üniversitesi kurulur. Bu üniversite, Avrupa üniversiteleri ayarında örgütlenir, Avrupa'dan bilim adamları getirilir. Daha Kurtuluş Savaşından hemen sonra Ankara'da yüksek okullar, fakülteler açmaya başlanır. Ankara Hukuk Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü, bunların başlıcalarıdır. Ayrıca İstanbul Şehir Tiyatroları, Ankara Devlet Konservatuarı, Devlet Tiyatroları gibi temel kültür kurumları açılır.

Bunların yanı sıra, imparatorluk döneminde ihmal edilmiş olan teknik eğitim konusu ele alınır. Çünkü kalkınma yolunda olan Türkiye'nin bu tür eğitim kurumlarına çok ihtiyacı vardı. Sanat enstitüleri, ticaret okulları, kız enstitüleri, akşam sanat okulları, bu amaçla kurulup geliştirilen önemli eğitim kurumlarıdır.

Halkçılık ve Kültür

Atatürk'ün büyük bir özelliği, ondaki çok köklü halkçılık anlayışıdır. Mesleği ve görevi gereği, yıllar yılı "Mehmetçik"le ve hizmet gördüğü her yurt köşesindeki insanlarla kaynaşmıştı. Milletini her düzeyde insanlarıyla; keskin zekâsı, gözlemciliği, şaşmaz içgüdüdü ve önsezisi ile çok iyi tanımıştı. Halkının özelliklerini ve özlemlerini çok iyi biliyor, bunları gerçekleştirmek için çırpınıyordu. Büyük Zafer'den ve yurdu düşmanlardan temizledikten sonra bir arkadaşı kendisine soruyor: "İşte memleketi kurtardı-

³ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihimiz*, Ankara 1978, s. 36-37.

nız. Şimdi ne yapmak istersiniz?” Büyük Önderin verdiği cevap şu: “Maarif vekili olarak millî kültürü yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir.”⁴

Çok sevdiği ve yüzyıllardır ihmal edilmiş halkını ve milletini çağdaş medeniyete yöneltebilmek için kitlesel bir yaygın eğitim sistemini öngörüyordu. Daha II. Mahmut döneminde (1827) üzerinde durulan ve 1908 Anayasasında madde olarak yer alıp da hiç uygulanmayan her vatandaşta zorunlu ve eşit bir ilköğrenimin sağlanması, Onun millî eğitim politikasının ilk ana ilkelerinden biri oldu. Okullar, milliyetçi, laik, halkçı, yenilikçi, cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirsinler istiyordu. Yeni nesillerin, bütün öğrenim derecelerinde yapıcı, yaratıcı olarak yetişmelerini, gerekli bilgi ve becerilerle donatılmalarını istiyordu.

Yalnızca çocukları değil, büyükleri de kapsayan çok önemli bir kültür atılımını 1928 yılında İstanbul Sarayburnu’nda yaptığı bir sohbet toplantısında başlattı. Harf devrimi diye de anılan Yazı Devrimi, halkçılık ilkesi açısından bakıldığında zaman daha da bir anlam kazanır. Yüzde 90’ı okuma yazma bilmeyen bir toplumda, Arap alfabesinin zorluğu da, büyük yığınların karanlıktan çıkmasını büsbütün güçleştiriyordu. Latin kökenli Türk harfleri bu büyük engeli yıktı. Milyonları, okuma yazma bilmezliğin karanlığından, aydınlığın ilk eşığıne getiren bir büyümlü anahtar oldu.

Halk okullarında yeni harfleri öğrenenlerin, öğrenmeyenlere rehber olduğu bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Kurtuluş Savaşında milletin dinamizmini tek amaca, millî bağımsızlık yoluna yöneltmesini çok iyi bilen Atatürk, şimdi de kültür savaşında kadın erkek tüm halkımızı coşkulu bir dayanışmaya ve aydınlanma çabasına sürüklüyordu.

Bu arada ilgi çekici bir noktaya değinelim: Yedi yıl önce bazı gazeteler, Millî Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Genel Müdürünün yaptığı açıklamalara yer veriyordu. Genel müdürün belirttiğine göre, 1981’de ülkemizde 13 milyon kişi okuma yazma bilmiyordu. 1980’de okuma yazma öğretilen yetişkin sayısı ise sadece 3700’dü. Buna karşılık, 1928’de başlatılan okuma yazma seferberliği ile, bir milyon yetişkin okuma yazma öğrenmiştir.⁵ Bu tablo ve karşılaştırma, herkesi acı acı düşündürmelidir.

Onun döneminde millî kültüre ve öz kaynaklara dönüş, dil ve tarih alanlarında da kendini gösterir. Atatürk’ün dil ve tarih atılımları ile temel

⁴ Haldun Taner, “Atatürk ve Sanat Kültürü,” *Milliyet Sanat Dergisi*, 13, 1980.

⁵ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1981.

amacı, imparatorluk felsefesinden ulus bilincine geçişi sağlamaktı ve bunu gerçekleştirdi.

Onun kültür alanındaki halkçılığının bir başka büyük belgesi de “halk-evleri” oldu. Yurdun her bucağına kadar kurulan halkevleri ve halk odalarında, biraz bilen daha az bilene bir şeyler öğretiyor, Türk gençleri ve orta yaşlılar, sanatçılar, bu kültür odalarında buluşup toplu sanat yaşantılarını paylaşıyorlardı. Burada edebiyat, tiyatro, resim, müzik, folklor, halk şiiri, halk sanatları, halk dansları dallarında yoğun çalışmalar yapılıyordu. Halkevleri, insanı insan yapan bütün sanat ve kültür etkinliklerine sahne oluyordu. Atatürk, kalpten kalbe giden sanat aracılığı ile çağdaş medeniyeti büyük kitlelere en kestirme yoldan ulaştırmak amacını güdüyordu. Böylece nice halk çocuğunun yetenekleri ortaya çıktı, nice genç sanatçı yetişti.⁶

Kadına Verilen Önem

Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı kültürel, sosyal ve ekonomik haklar, insan hakları açısından çok kapsamlı birer yeniliktir. En önemli devrimlerden biridir bu. Büyük Önder, kadının medenî bir toplumda, kalkınmanın en az erkek kadar önemli bir ögesi olduğunu çok iyi biliyordu. Üstelik, Kurtuluş Savaşı yıllarınının acılarıyla dolu ortamında kadınlarımızın erkeklerle nasıl omuz omuza çalışıp çırpındıklarını yakından görmüştü. Ona göre Türk kadını her türlü hakka lâyıktı. Hele eğitim-öğretim alanında kadının önemine çok inanıyordu. İnsanoglunun yazgısını çizen, kişiliğinin oluşmasında en büyük önemi taşıyan ilk altı yaşın, pedagoji deyimiyile okul öncesi dönemin tek ve en sabırlı baş öğretmeni anadır.

Kadını ana olarak neredeyse kutsallaştıran Atatürk, kadınlara hayatta bütün mesleklerin kapısını açarak, millî gücün o zamana kadar işlemeyen yarısını devreye soktu. Onun devrimlerinden önce kadına sadece bir eşya, mal gözü ile bakılıyordu. Kadın, erkeğin elinde bir oyuncak gibiydi. İnsan hakları açısından hiç de çağdaş olmayan bu anlayışa ve geleneğe o büyük önder son verdi. Bunun yanı sıra kadınlarımıza, okuma, yüksek öğrenim yapma, iş ve meslek hayatına atılma, erkeklerin elde edebildiği her mesleği elde etme, seçme ve seçilme gibi temel sosyal haklar kazandırdı.

Bir Alman profesör, Türkiye’de kadın doktor sayısının çok oluşunu takdirle karşılayarak şunları söylüyor: “Sizde kadın doktorların oranı, Al-

⁶ Haldun Taner, *Aynı yazı*.

manya'dakinden on kat fazladır. Belli ki, devletinizin sayın kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün pragmatik kurallarının Türk kadınına olan etkisi, Orta Avrupa'da son 200 yıllık teorik fikirlerden daha etkin olmuştur.⁷ Ve Türk kadını, büyük önderine, onun güvenine lâyık olabilmiş, bunu kanıtlamıştır.

Bilim ve Sanata Saygı

Atatürk'ün bilim ve sanat adamlarına karşı gösterdiği özenli saygı ve olağanüstü yakınlık da takdirle anılmalıdır. Sofrasında onlara sık sık yer vermesi, onları çeşitli biçimlerde yüceltip onurlandırışı, medenî bir toplumda bilim adamına ve sanatçıya verilen önemi çok iyi bilmesinden geliyordu. Bir yandan yığınları aydınlatan yaygın kültür atılımlarını sürdürürken, tek tek Türk sanatçılarının da Batı düzeyine tırmanmak için bütün çabalarını göstermelerini istiyordu. Daha Cumhuriyet'i kurar kurmaz, yetenekli gençleri Avrupa başkentlerine resim, müzik, heykel, edebiyat... öğrenimi yapsınlar diye yollayışı, biraz sivrilene büyük kolaylıklar sağlayışı da, hep sanata saygısından ve sanatın bir milleti dışarıda en iyi tanıtan güçlü bir elçi olduğunu bilmesinden geliyordu.⁸

Sanatçının ve sanat eserinin, bir milletin saygınlık, incelik, duyarlılık ve zekâsının ölçüsü, belgesi olduğunu gerçekten çok iyi biliyordu. Çünkü sanatın ve bilimin ölmez ürünleri olmaksızın, güçlü bir devlet, kalıcı bir devlet düşünülemezdi. Bundan dolayı, bir yandan bilim, kültür ve sanat kurumlarına büyük ağırlık vermiş, bir yandan da modern müzecilik anlayışı ile ülkemize değer biçilmez müzeler kazandırmıştır.

Dil ve Edebiyata Verilen Önem

Atatürk, dil, eğitim, kültür, sanat ve edebiyat konularına yakından eğilmekle kalmamış, kendi eliyle bir de "Geometri" kitabı yazarak, Türk diline, kültürüne ve bilimine unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur.⁹

Daha ortaöğrenim yıllarında Fransızca'yı çok iyi öğrenen Büyük Önderin Çankaya köşkündeki kitaplığında, askerlik, hukuk ve tarih kitaplarının yanı sıra çok sayıda edebiyatla ilgili eser de vardı. Ölüm döşeginde

⁷ Vedat Nedim Tör, Kadın, Sanat ve Bilim Kozlarımız, *Cumhuriyet*, 29.1.1981.

⁸ Atatürk'ün güzel sanatlarla ilgili görüşleri, sözleri için bkz. Müjgân Cumbur, *Atatürk ve Millî Kültür*, Ankara 1981, s. 81-108.

⁹ Atatürk'ün dil ve edebiyat konusundaki görüşleri, yoğun çalışmaları için bkz. Cahit Kavcar, "Atatürk'ün Dil ve Edebiyat Konusundaki Görüşleri ve Çabaları," *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi yayını, 1982, s. 123-136.

geçen son günlerinde bile hikâyeler ve gezi eserleri okutup dinlediği bilinmektedir.¹⁰ Sanatçı ve edebiyatçı kişiliği de bulunan, tanınmış şair ve yazarları koruyan Atatürk, özellikle güzel ve etkili konuşma, düzgün yazma konusunda özel bir çaba harcamış, unutulmaz örnekler vermiştir. “Söylev” adıyla da birçok baskısı yapılan Büyük Nutuk, onun bu alanda kendini nasıl yetiştirdiğini ve ne güçlü bir konuşmacı (hatip) olduğunu açıkça gösteriyor. 1927 yılında oluşan bu büyük eser, başlı başına bir “şaheser”dir. Hele onun sonundaki Gençliğe Hitabe ile Onuncu Yıl Nutku, gerek özlü ve derin anlamı, gerek heyecanı ve gerekse hitabet üslûbu ile eşsiz bir değer taşırlar.

Atatürk’ün Türkçe sevgisi ve dile ilgisi de Kurtuluş Savaşından çok öncelere, Millî Edebiyat Akımına (1911) kadar uzanır. Daha o zamanlar, anlaşılır bir dil özlemini dile getirir, yalın Türkçeden yana tavır alır. Cumhuriyet’ten sonra ise yeni harflerin kabulü, dil reformu, Soyadı Kanunu gibi köklü çalışmaların yanı sıra, kendisi bir yandan da dil işçisi olarak çalışmış, bir de Geometri kitabı yazmıştır. Bu kitabı, III. Türk Dil Kurultayından hemen sonra 1936 kış aylarında kendi eliyle yazdı. Kitabın amacı, “Geometri öğretmenlerle, bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olmak”tır. Görüldüğü gibi, yurdunun kültür ve eğitim sorunları, büyük bir devlet adamı olan Atatürk’ü, aynı zamanda bir eğitimci durumuna getirmiştir. Bugün okullarımızda, bilimsel eserlerde kullanılan, çoğu konuşma diline bile geçmiş olan terimler içinde O’nun üretilen Türk diline armağan ettiği pek çok kelime vardır. İşte O’nun öz ürünü olan matematik terimlerinden bazı örnekler: Aç, boyut, gerekçe, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, yay, çember, taban, eğik, yatay, düşey, dikey, üçgen, dörtgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar, pay, payda, çarpı, bölü, eşit, artı, eksi, kesit, türev, konum, yöndeş. ...¹¹

Eğer Atatürk bu kitabı yazmamış olsaydı, bugün “üçgen” yerine “müselles”, “artı” yerine “zâid”, “eksi” yerine “nâkis”, eşit yerine “müsâvi”.... diyecektik ve böyle terimlerle öğretim hiç de kolay olmayacaktır.

Kemalizm diye de anılan Atatürkçülük, Türkiye gerekçelerinden doğmuş bir akımdır ve her şeyden önce millî bağımsızlık, millî onur demektir. Bölücü değil, parçalayıcı hiç değil, birleştiricidir, bütünleştiricidir.

¹⁰ Afet İnan, “Atatürk’ün karakter hususiyetlerinden birkaç örnek ve onun son günleri,” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 8, 1950, sayı 3, s. 342.

¹¹ Bunlar ve daha başka matematik terimleri için bkz. Türk Dil Kurumu, *Geometri*, 2. baskı, Ankara 1981, 48 sayfa.

“Yurtta barış, dünyada barış” temel ilkesiyle de, evrensel bir değer taşır. Atatürk devrimi, başka devrimlerin kopyası, başka devrimlerden aktarma bir eylem değildir. Türk tarihinden, milletin yazgısını karartan olaylardan, bu olaylardan edinilen derslerden, Anadolu insanının özlem ve beklentilerinden, ülke şartlarından, ülkenin ve milletin geleceğini güvence altına alma isteğinden doğmuştur. Onun yaptıkları, milleti ve ülkeyi bütünüyle kavrayan çağdaş bir toplum ve devlet yapısına yönelik bir uygulamalar bütünüdür.

